

VOORBIJ BOEDDHISME
NAAR HET HART VAN DHAMMA

Guy Eugène DUBOIS

“Spirituele wijsheid is een gift die met inzicht en mededogen gedeeld wil worden, nooit uitgebuit voor persoonlijk gewin. Zodra wijsheid wordt gecommmercialiseerd en tot handelswaar gemaakt, houdt zij op een gift te zijn. Zodra diepgaand inzicht een prijs krijgt, verliest het onvermijdelijk een deel van zijn transformerende kracht.”

(Guy E. Dubois)

Dit boek mag vrij worden gekopieerd, gereproduceerd, gebruikt en verspreid, in elk medium of formaat, mits de bron correct wordt vermeld en de voorwaarden van de Creative Commons-licentie Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 4.0 Internationaal (CC BY-NC-SA 4.0) worden nageleefd.

D/2026/Guy Eugène Dubois, uitgever
Zomerlaan 8/101 - 2580 Beerzel, België
gdubois.dhammabooks@gmail.com
<https://yatha-bhuta.com>

Ontwerp, vormgeving, prepress en kافت: GD
Gezet in Helvetica Neue
Papier: HVO wit FSC
Druk: Brave New Books, Rotterdam, Nederland
ISBN: 9789465543345 | NUR-Code: 718

*“Niets mag zich aan onderzoek onttrekken—
zelfs je eigen Dhamma-beoefening niet.”*

INHOUD

INHOUD	7
VOORWOORD	9
VAN DHAMMA NAAR BOEDDHISME	17
DEEL I - VÓÓR HET BOEDDHISME	27
HOOFDSTUK I - WAT ONDERWEES DE BOEDDHA?	29
HOOFDSTUK II - DHAMMA VÓÓR DE DOCTRINE	69
HOOFDSTUK III - ZELF ZIEN	89
DEEL II - HOE EEN WEG EEN RELIGIE WERD	97
HOOFDSTUK IV - NAAR DE CANON	99
HOOFDSTUK V - DE GROEI VAN DE LEER	115
HOOFDSTUK VI - DHAMMA EN CULTUUR	129
HOOFDSTUK VII - RITUEEL, DEVOTIE, SACRALE VORM	151
DEEL III - BOEDDHISTISCHE IDENTITEIT	171
HOOFDSTUK VIII - GEZAG	173
HOOFDSTUK IX - BOEDDHIST WORDEN	201
HOOFDSTUK X - BOEDDHISME IN HET WESTEN	231
DEEL IV - VOORBIJ BOEDDHISME	263
HOOFDSTUK XI - WAT KAN WEG?	267
HOOFDSTUK XII - WAT MOET BLIJVEN	303
TOT SLOT	351
BRONNEN	355
OVER DHAMMA BOOKS	359
VOETNOTEN	361

VOORWOORD

Er bestaan talloze boeken over boeddhisme. Elke traditie biedt haar eigen interpretaties, praktijken, commentaren en filosofische systemen. Vele daarvan hebben generaties oprechte beoefenaars geïnspireerd en verdienen daarom alle respect om wat zij door de eeuwen heen hebben bewaard.

Dit boek is niet geschreven tégen het boeddhisme.

Het is evenmin een academische studie of een autobiografisch verslag. Het is de vrucht van een jarenlang persoonlijk onderzoek naar de vroegste lagen van de Dhamma en naar het bevrijdende inzicht waarnaar zij verwijzen.

Het wil de oorspronkelijke helderheid van de Dhamma opnieuw voor zichzelf laten spreken: vrij van latere doctrinaire ontwikkelingen, vrij van toe-eigening, vrij van elk beroep op autoriteit, en toegankelijk voor iedereen die bereid is werkelijk te kijken.

Evenmin beoogt dit boek een nieuwe school te stichten, een bepaalde interpretatie te verdedigen of de ene traditie door een andere te vervangen.

Het heeft een veel eenvoudiger bedoeling: zo zorgvuldig mogelijk terug te keren naar de vraag die aan de basis lag van het ontwaken van de Boeddha.

Wat heeft de Boeddha werkelijk ontdekt?

Wie die vraag ernstig wil onderzoeken, heeft meer nodig dan historische belangstelling alleen. Het vergt

ook de bereidheid om op een bepaalde manier te kijken.

De vroegste Dhamma wordt in dit boek niet benaderd als een metafysisch systeem dat de uiteindelijke aard van de werkelijkheid beschrijft, maar als een zorgvuldig onderzoek naar de directe ervaring.¹

De aandacht is daarbij gericht op wat in de ervaring kan worden onderzocht: dukkha en het ontstaan ervan, de voorwaarden die dukkha in stand houden, en de mogelijkheid dat dukkha volledig tot een einde komt.

Daarom loopt één vraag als een rode draad door dit boek: “Draagt dit bij tot het einde van dukkha?”

Elke leerstelling, iedere beoefening, elke interpretatie en elke historische ontwikkeling wordt vanuit deze vraag onderzocht.

Om die reden worden in dit boek bewust geen metafysische begrippen als interpretatiekader geïntroduceerd, zoals ultieme werkelijkheid, zuiver bewustzijn, het ware zelf of vergelijkbare formuleringen die niet kenmerkend zijn voor de onderzoekende taal van de vroegste leerredes.

Dat is geen waardeoordeel over latere tradities. Vele daarvan hebben een rijke filosofische en contemplatieve taal ontwikkeld, die binnen hun eigen context van grote betekenis is.

Het is eenvoudigweg een methodologische keuze.

De leidende vraag is daarom nooit: “Wat moeten wij over de werkelijkheid geloven?” maar steeds: “Wat kan in de directe ervaring worden waargenomen, en hoe draagt dat bij tot het einde van dukkha?”

Waar beide benaderingen uiteenlopen, krijgt de tweede voorrang. Zij sluit het nauwst aan bij de vroegste Dhamma.

Het doel van dit onderzoek is niet om de ene conceptuele constructie door een andere te vervangen, maar om het onderzoekende proces van de vroegste Dhamma zo nauwkeurig mogelijk te volgen.²

Het wil geen nieuw filosofisch standpunt innemen en evenmin een nieuwe visie op de werkelijkheid voorleggen die moet worden aanvaard.

Het nodigt eenvoudigweg uit tot zorgvuldig onderzoek van de ervaring, zodat zij kan worden gekend en gezien zoals zij werkelijk is (*yathābhūta-ñāṇa-dassana*). In dit directe kennen en zien verliezen de vertekeningen die door onwetendheid, verlangen en identificatie in stand worden gehouden, geleidelijk hun greep.

Door de eeuwen heen is de Dhamma zowel bewaard als geïnterpreteerd.³

Dat is onvermijdelijk.

Elke levende traditie geeft door wat zij heeft ontvangen, maar brengt dat ook tot uitdrukking in haar eigen taal, cultuur, filosofie en historische context.

Daardoor kan het wezenlijke zichtbaar blijven, terwijl andere elementen worden versluierd door begrippen, leerstellingen en veronderstellingen die eerder tot latere perioden behoren dan tot de vroegste leerredes zelf.

Daarom wordt in dit boek een belangrijk onderscheid gemaakt tussen Dhamma en boeddhisme.

Dhamma en boeddhisme zijn immers geen synoniemen.

Met Dhamma wordt in dit boek het bevrijdende onderricht bedoeld dat in de vroegste leerredes zichtbaar wordt en dat verwijst naar wat in de directe ervaring zelf kan worden gezien, onderzocht en doorzien: hoe dukkha ontstaat en onder welke voorwaarden het tot een einde komt.

Boeddhisme is de verzamelnaam voor de historische tradities, interpretaties, leerstellingen, praktijken en culturele vormen die zich in de loop der eeuwen rond de overgeleverde Dhamma hebben ontwikkeld.

Dit boek is een poging om zo zorgvuldig mogelijk onderscheid te maken tussen de vroegste Dhamma zoals die in de overgeleverde leerredes zichtbaar wordt, en de historische vormen waarin zij zich verder heeft ontwikkeld.

Dat onderscheid is belangrijk.

Niet omdat daarmee afbreuk zou worden gedaan aan de tradities die de Dhamma tot op vandaag hebben overgeleverd. Zonder hen zouden deze leerstellingen immers vrijwel zeker verloren zijn gegaan.

Het bewaren van een leer en het interpreteren ervan zijn echter niet hetzelfde.

De Dhamma is overgeleverd, maar haar vroegste praktische gerichtheid is door latere interpretaties minder zichtbaar geworden.

Daarom verdient ook de titel van dit boek, *Voorbij Boeddhisme*, een korte toelichting.

Voorbij betekent niet *tegen*.

De titel nodigt niet uit om boeddhistische tradities achter ons te laten, ze af te wijzen of eeuwen van oprechte beoefening terzijde te schuiven.

De term boeddhisme is bovendien van betrekkelijk recente datum. Hij komt niet voor in de vroegste leerredes ⁴ en is geen benaming die de Boeddha zelf voor zijn onderricht gebruikte.

Pas in de negentiende eeuw raakte het woord boeddhisme in westerse talen algemeen in gebruik als verzamelnaam voor een grote verscheidenheid aan tradities, instellingen, filosofieën en culturen die met het onderricht van de Boeddha verbonden zijn.

De titel verwijst daarom voorbij dit latere historische begrip, naar wat in de vroegste leerredes eenvoudigweg de Dhamma wordt genoemd.

Voorbij Boeddhisme nodigt uit om door de historische vormen heen te kijken, naar het hart van Dhamma: het bevrijdende inzicht waarnaar de vroegste leerredes verwijzen.

Tegelijk nodigt het ons uit te onderzoeken of de vroegste Dhamma ook vandaag nog direct kan worden benaderd, zonder haar te bezien door de bril van een bepaald filosofisch systeem, een culturele identiteit of een religieuze traditie.

De vroegste leerredes nodigen steeds opnieuw uit tot direct onderzoek, niet tot aanvaarding op gezag. Zij nodigen ons uit de ervaring zelf zorgvuldig te onderzoeken, aandachtig te kijken naar het ontstaan en het verdwijnen van dukkha, en voor onszelf te verifiëren wat tot gebondenheid leidt en wat tot bevrijding.

De bladzijden die volgen vragen niet om geloof. Zij vragen alleen om zorgvuldig onderzoek.

In die geest is ook dit boek geschreven.

Dit boek onderzoekt die historische ontwikkeling om steeds opnieuw terug te keren naar de oorspronkelijke vraag: “Wat heeft de Bhagavat ontdekt?”

Het stelt centraal dat bevrijdend inzicht niet ontstaat door een religieus of filosofisch systeem te aanvaarden, maar door de directe ervaring zo zorgvuldig te onderzoeken dat de dingen worden gezien zoals zij zijn.

In dat directe zien worden anicca, dukkha en anattā niet langer louter leerstellingen, maar kenmerken van de ervaring die direct worden doorzien.⁵

Dit boek wil de lezer niet overtuigen een andere visie aan te nemen. Het nodigt uit tot iets veel waardevollers: de bereidheid om opnieuw en onbevangen te

kijken naar een van de diepste ontdekkingen uit de menselijke geschiedenis.

Niet de traditie waartoe iemand behoort, maar wat in de directe ervaring kan worden gezien en doorgrond, is daarbij doorslaggevend.

De uitnodiging is eenvoudig.

Niet om te geloven.

Niet om te verwerpen.

Maar om zélf te kijken.

Te onderzoeken.

Te doorzien.

Guy Eugène Dubois

Beerzel, september 2026

VAN DHAMMA NAAR BOEDDHISME

De Boeddha heeft nooit gesproken over een religie of een filosofie die boeddhisme heette. In plaats daarvan sprak hij over de Dhamma en de Vinaya. ⁶

Deze eenvoudige historische vaststelling ⁷ roept een belangrijke vraag op: “Als de Boeddha Dhamma en Vinaya onderwees, en niet het boeddhisme, hoe en waarom is het boeddhisme dan ontstaan?”

Die vraag is niet polemisch bedoeld.

Zij wil niet suggereren dat het boeddhisme slechts een kunstmatige constructie is, noch dat alles wat met de boeddhistische tradities samenhangt als een latere vervorming moet worden verworpen.

Zij wijst op een historisch onderscheid dat tegelijk eenvoudig en verstrekkend is.

De term *boeddhisme* behoort tot een latere periode. Hij verwijst naar de vele religieuze, filosofische, culturele, devotionele en institutionele vormen die zich na het overlijden van de Boeddha rond zijn onderricht hebben ontwikkeld.

Die vormen hebben veel van onschatbare waarde bewaard. Zij hebben de leerredes overgeleverd, gemeenschappen gevormd, scholen van beoefening ontwikkeld, kunst en literatuur geïnspireerd en de herinnering aan de Boeddha en zijn leer door talen, culturen en eeuwen heen levend gehouden.

Maar de historische vormen van het boeddhisme mogen niet zonder meer worden vereenzelvigd met wat de Boeddha onderwees.

Dat onderscheid vormt het uitgangspunt van dit boek. Het doel is niet beide van elkaar te scheiden, maar hun onderlinge verhouding helder te begrijpen.

Dat onderscheid wordt steeds belangrijker naarmate een levende leer zich door de geschiedenis heen ontwikkelt.

De vroegste leerredes tonen dat de centrale zorg van de Boeddha niet lag in het vestigen van een religieuze identiteit.

Hij vroeg zijn volgelingen niet hun identiteit te ontleunen aan een geloofssysteem, een metafysische leer of een culturele traditie.

Steeds opnieuw keren de vroegste leerredes terug naar een veel directere vraag: waardoor ontstaat dukkha, hoe komt het tot een einde en welke weg leidt naar dat einde?

Dat was niet één onderwerp naast vele andere. Het vormde de kern van zijn onderricht. Alles in zijn onderricht stond uiteindelijk in dienst van deze vraag.

De Dhamma werd niet gepresenteerd als een speculatieve verklaring van de werkelijkheid, maar als een weg van onderzoek naar hoe menselijke gebondenheid ontstaat en in stand wordt gehouden.

Zij onderzoekt hoe dukkha samenhangt met processen als verlangen, toe-eigening, identificatie en wor-

ding, en hoe het tot een einde kan komen wanneer de voorwaarden die het in stand houden worden voorzien en losgelaten.

De Vinaya diende hetzelfde bevrijdende doel. Zij bood het kader waarbinnen de monastieke gemeenschap kon leven, beoefenen, onderrichten en de Dhamma bewaren.

De Saṅgha was geen toevallige toevoeging aan het onderricht, noch ontstond zij pas na het overlijden van de Boeddha.

Reeds tijdens zijn leven bestond er een gemeenschap. Er waren leefregels. Er waren vormen van opleiding, recitatie, wijding, onderricht en gemeenschappelijke beoefening.

De vroegste Dhamma was nooit vormloos. Maar vorm en functie zijn niet hetzelfde. ⁸

De instellingen die zich rond de Boeddha ontwikkelden, stonden uiteindelijk ten dienste van de weg naar bevrijding. Hun functie was praktisch en dienend. Zij schiepen de voorwaarden waarin de Dhamma kon worden beoefend, belichaamd, doorgegeven en getoetst.

De gemeenschap stond ten dienste van de Dhamma; de Dhamma stond niet ten dienste van de gemeenschap. ⁹

Elke leer die wil voortbestaan, moet een vorm aannemen. Zij moet in woorden worden bewaard, binnen gemeenschappen worden georganiseerd, door leraars worden uitgelegd, door instellingen worden be-

scherm en binnen concrete culturen worden doorgegeven.

Zonder vormen verdwijnt zij. Maar juist de vormen die een leer bewaren, kunnen haar ook vervormen.

Taal wordt terminologie.
Terminologie wordt doctrine.
Beoefening wordt gewoonte.
Begeleiding wordt gezag.
Gemeenschap wordt instituut.
Herinnering wordt traditie.
Traditie wordt identiteit.

Geen van deze ontwikkelingen is op zichzelf verkeerd of onrechtmatig. Zij kunnen onvermijdelijk zijn. Misschien zijn zij zelfs noodzakelijk.

Toch brengen zij een spanning met zich mee waar elke religieuze traditie vroeg of laat mee wordt geconfronteerd: de spanning tussen de oorspronkelijke functie van een leer en de historische vormen waarin zij blijft voortbestaan.

Volgende vragen dringen zich op:

“Vanaf welk moment wordt een levende leer een traditie?”

“Vanaf welk moment wordt een bevrijdingsweg een instituut?”

“Vanaf welk moment wordt een praktische aanwijzing een leerstelling die verdedigd moet worden?”

“Vanaf welk moment wordt een aanwijzing of interpretatie een geloof?”

“Vanaf welk moment spreken wij over boeddhisme in plaats van eenvoudigweg over Dhamma?”

“Wanneer wordt Dhamma boeddhisme?”

Er valt geen enkel historisch moment aan te wijzen waarop deze ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Wat wij vandaag boeddhisme noemen, is niet ontstaan door één enkele gebeurtenis.

Het is geleidelijk gegroeid, door eeuwen van overlevering, interpretatie, ordening, uitbreiding, debat, aanpassing en culturele uitwisseling.

Al tijdens het leven van de Boeddha had het ondericht structuur nodig. Na zijn overlijden werd de noodzaak om de Dhamma te bewaren alleen maar groter.

De leerredes moesten worden onthouden, geordend en overgeleverd. De leefregels moesten worden bewaard en uitgelegd. Meningsverschillen moesten worden uitgepraat. Gemeenschappen verspreidden zich naar nieuwe gebieden.

Verschillende overdrachtslijnen — lineages — ontstonden. Nieuwe vragen dienden zich aan. Bestaande leringen werden geordend, toegelicht, uitgebreid en opnieuw geïnterpreteerd.

Gaandeweg raakte de Dhamma verweven met steeds complexere religieuze werelden. Reeds aanwezige kosmologische, devotionele en institutionele

elementen werden verder uitgewerkt, terwijl filosofische systemen zich verfijnden. Rituelen, symboliek, verdienste, heilige plaatsen, institutioneel gezag en religieuze identiteit kregen binnen verschillende tradities nieuwe vormen en een steeds grotere betekenis.

Zo ontstonden verschillende tradities die niet alleen bepaalden hoe het onderricht van de Boeddha moest worden begrepen, maar ook wat het betekende boeddhist te zijn.

Het resultaat is het rijke en buitengewoon veelzijdige historische verschijnsel dat wij vandaag boeddhisme noemen.

Dat te erkennen is geen veroordeling, maar een historisch onderscheid.

Waarom dit onderscheid van belang is, ligt voor de hand. De historische ontwikkeling van een traditie kan de manier veranderen waarop haar kernvragen worden beantwoord.

Een onderricht dat gericht is op het einde van dukkha kan in zijn historische ontwikkeling steeds sterker worden verstaan vanuit leerstellingen, identiteit, rituelen, kosmologie, ethiek, meditatie, filosofie of toekomstige bevrijding.

Al deze elementen kunnen met de vroegste Dhamma verbonden blijven, maar zij kunnen de aandacht ook doen verschuiven van haar centrale doel.

Wat oorspronkelijk een middel was, kan een doel op zich worden.

Wat bedoeld was als een aanwijzing, kan tot voorwerp van verering worden.

Wat uitnodigde tot onderzoek, kan een geloof worden.

Wat het loslaten van identificatie beoogde, kan zelf een nieuwe identiteit worden.

De vraag is daarom niet of het boeddhisme waar of onwaar is, authentiek of niet-authentiek, waardevol of waardeloos. Zulke algemene oordelen zijn historisch weinig zinvol en doctrinair niet verhelderend.

De werkelijk belangrijke vraag luidt: “Kan binnen de vele vormen die het boeddhisme heeft aangenomen de vroegste bevrijdende gerichtheid van de Dhamma nog helder worden herkend?”

Dit boek gaat uit van de werkhypothese dat dit mogelijk is.

Om haar te kunnen onderzoeken, moeten wij leren onderscheid te maken tussen het onderricht en zijn historische verschijningsvormen, zonder daarbij te vergeten dat beide nooit volledig van elkaar kunnen worden losgemaakt.

Wij ontmoeten de Dhamma immers uitsluitend via wat de geschiedenis heeft overgeleverd. Ook de vroegste leerredes zijn door gemeenschappen overgeleverd, geordend, geredigeerd, geïnterpreteerd en doorgegeven.

Een onaangetaste leer, los van haar historische overlevering, is voor ons niet toegankelijk.

De bedoeling is daarom niet een denkbeeldige zuiverheid te reconstrueren. Evenmin is het de bedoeling de Dhamma te ontdoen van iedere culturele, gemeenschappelijke, ethische of disciplinaire vorm.

De vraag is eenvoudig en nauwkeurig te formuleren: “Welke elementen dienen het bevrijdende doel van de Dhamma, en welke behoren tot de religieuze, filosofische en institutionele wereld die zich later daaromheen heeft ontwikkeld?”

Dat is volledig in overeenstemming met de manier waarop de vroegste leerredes de Dhamma presenteren.

Steeds opnieuw nodigen zij uit om te komen en te zien (ehipassiko), niet om simpelweg te aanvaarden.

Een dergelijke uitnodiging vergt twee dingen: respect en onderscheidingsvermogen.

Respect, omdat juist de tradities de bronnen hebben bewaard waardoor de vroegste Dhamma nog steeds toegankelijk is.

Onderscheidingsvermogen, omdat bewaren niet hetzelfde is als interpreteren, en continuïteit niet noodzakelijk identiteit betekent.

Voorbij boeddhisme kijken, in de betekenis waarin dit boek die uitdrukking gebruikt, betekent daarom niet het boeddhisme afwijzen. Het betekent door zijn historische vormen heen kijken, naar de vragen waaruit zij zijn voortgekomen.

“Wat blijft zichtbaar wanneer overgeleverde aan-
names, latere indelingen, sektarische loyaliteiten en
religieuze identiteiten tijdelijk tussen haakjes worden
geplaatst?”

“Wat heeft de Boeddha werkelijk ontdekt?”

“Wat zag hij als de oorzaak van dukkha?”

“Wat bedoelde hij met het einde ervan?”

“Welke vorm van zien brengt dat einde tot stand?”

“En wat gebeurt er met de Dhamma wanneer deze
vragen niet langer centraal staan?”

Deze vragen zijn niet louter historisch, noch hypothe-
tisch. Zij raken rechtstreeks aan de mogelijkheid van
bevrijding. Hier en nu.

Wanneer de Dhamma uitsluitend als een historische
religie wordt benaderd, wordt zij iets wat wij kunnen
bestuderen, bewonderen, beoefenen, verdedigen of
waarmee wij ons kunnen identificeren.

Wordt zij daarentegen benaderd vanuit haar vroegste
bevrijdende gerichtheid, dan wordt zij een uitnodiging
om de directe ervaring te onderzoeken: te zien hoe
dukkha ontstaat, hoe identificatie in stand wordt ge-
houden en hoe de voorwaarden voor gebondenheid
kunnen verdwijnen.

Dat onderscheid is beslissend.

Dit boek vraagt de lezer niet het boeddhisme te ver-
laten. Het vraagt niemand afstand te doen van een

traditie, een gemeenschap, een beoefening of een bron van inspiratie. Evenmin biedt het een nieuwe identiteit als vervanging.

Het vraagt slechts dat één onderscheid helder blijft: tussen een spirituele weg en de geschiedenis die zich daaromheen heeft gevormd; tussen een onder-richt en de systemen die het hebben geïnterpreteerd; tussen een gemeenschap die de beoefening ondersteunt en een religie als culturele identiteit; tussen de vroegste reconstrueerbare Dhamma en de historische religies die wij boeddhisme noemen.

Het doel van dat onderscheid is geen verdeeldheid, maar helderheid. Helderheid vereist zorgvuldig onderzoek.

DEEL I - VÓÓR HET BOEDDHISME

Dit eerste deel voert ons terug naar de tijd vóór het ontstaan van wat wij vandaag boeddhisme noemen.

Het wil geen volledige geschiedenis van het oude India geven, evenmin als een uitvoerige biografie van de Boeddha. Beide onderwerpen zijn door historici en onderzoekers uitvoerig bestudeerd.

Het doel is bescheidener, maar tegelijk fundamenteeler: de context te begrijpen waarin de Dhamma voor het eerst ontstond.

Wie de vroegste betekenis en gerichtheid van de Dhamma wil begrijpen, moet eerst nagaan welke vragen richting hebben gegeven aan de zoektocht van de toekomstige Boeddha, welke religieuze en filosofische opvattingen de wereld vormden waarin hij opgroeide, welke wegen hij zelf heeft onderzocht, en waarom hij uiteindelijk een weg heeft onderwezen die op wezenlijke punten verschilden van de tradities waarin hij was opgegroeid.

De hoofdstukken die volgen behandelen daarom niet de geschiedenis van het boeddhisme, maar de omstandigheden die eraan voorafgingen.

Zij onderzoeken het religieuze, culturele en intellectuele landschap van het oude India, de zoektocht die uitmondde in het ontwaken van de Boeddha, en de fundamentele kenmerken van de vroegste Dhamma voordat latere interpretaties, systematiseringen en institutionele ontwikkelingen haar verder vormgaven.

Het doel is niet geschiedenis omwille van de geschiedenis. Zoals reeds eerder werd aangegeven, blijft één vraag als een rode draad door dit boek lopen: “Wat draagt werkelijk bij tot het einde van dukkha?”

Alles wat volgt, wordt vanuit die vraag onderzocht.

Historisch onderzoek heeft in dit boek slechts waarde voor zover het helpt het bevrijdende doel van de Dhamma helder te begrijpen.

HOOFDSTUK I - WAT ONDERWEES DE BOEDDHA?

Voordat we kunnen onderzoeken hoe het onderricht van de Boeddha zich in de loop van de geschiedenis heeft ontwikkeld, moeten wij eerst een eenvoudiger, maar veel fundamentele vraag stellen: “Wat heeft de Boeddha werkelijk onderwezen?”

Die vraag lijkt eenvoudig.

Toch heeft zij eeuwenlang aanleiding gegeven tot interpretatie, commentaar, filosofische beschouwing, devotionele beoefening en wetenschappelijk onderzoek.

De verschillende boeddhistische stromingen hebben haar elk op hun eigen manier beantwoord, waarbij telkens andere leerredes, leerstellingen, beoefeningsvormen of idealen centraal kwamen te staan.

Achter deze grote verscheidenheid gaat echter een nog fundamentele historische vraag schuil: “Wat kan, op grond van de vroegste bronnen, redelijkerwijs worden beschouwd als de kern van het onderricht van de Boeddha?”

Dit boek pretendeert niet iedere historische discussie over de vroegste Dhamma te beslechten. Evenmin gaat het ervan uit dat de vroegste leerredes een volkomen uniforme verzameling teksten vormen.

Dat doen zij niet.

Zoals iedere oude tekstoverlevering dragen ook zij de sporen van mondelinge overlevering, redactionele ordening en historische ontwikkeling.

Toch blijft, ondanks die complexiteit, één opmerkelijke samenhang zichtbaar. Steeds opnieuw keren de vroegste leerredes terug naar dezelfde bevrijdende gerichtheid.

Zij beginnen niet met speculaties over het ontstaan van het heelal, de aard van een ultieme werkelijkheid of het lot van de ziel.

Zij beginnen bij dukkha, het ontstaan ervan, de mogelijkheid dat dukkha volledig tot een einde komt, en bij de weg die daartoe leidt.

Alles in het onderricht staat uiteindelijk ten dienste van dat ene doel. Deze eenvoudige vaststelling vormt het vertrekpunt van dit boek.

Willen wij begrijpen hoe de Dhamma zich heeft ontwikkeld tot de verscheidenheid van tradities die wij vandaag boeddhisme noemen, dan moeten wij eerst begrijpen welke bevrijdende gerichtheid in de vroegste Dhamma zichtbaar wordt.

Pas daarna kunnen wij onderzoeken in hoeverre latere ontwikkelingen die oorspronkelijke gerichtheid hebben verduidelijkt en ondersteund, of haar geleidelijk in een andere richting hebben doen evolueren.

Daarom benadert dit boek de Dhamma niet als een filosofie, een religie of een stelsel van overtuigingen.

Het benadert haar zoals de vroegste leerredes haar telkens opnieuw presenteren: als een zorgvuldig onderzoek naar het ontstaan en het einde van dukkha, ondernomen met het oog op bevrijding.

Het uitgangspunt: dukkha

De vroegste leerredes vertrekken vanuit een opmerkelijk eenvoudig uitgangspunt. Zij beginnen niet bij de aard van het heelal, het bestaan van een God, het ontstaan van het leven of de uiteindelijke aard van de werkelijkheid. Evenmin beginnen zij met de vraag wat wij zouden moeten geloven.

Zij beginnen bij een gegeven dat voor ieder mens rechtstreeks toegankelijk is: dukkha.

Het Pāli-woord dukkha wordt vaak vertaald als lijden, maar die vertaling dekt de betekenis slechts ten dele. Dukkha omvat niet alleen lichamelijke en geestelijke pijn, maar ook de fundamentele onbevredigdheid, kwetsbaarheid en onzekerheid die het geconditioneerde en vergankelijke bestaan kenmerken.

Dukkha verwijst daarom niet naar één bepaalde emotie of levensomstandigheid, maar naar een fundamenteel kenmerk van de menselijke ervaring.

De Boeddha presenteerde dukkha niet als een pessimistische levensbeschouwing. Evenmin beweerde hij dat het leven uitsluitend uit lijden bestaat.

Hij nodigde zijn toehoorders uit één eenvoudige maar diepgaande vraag te onderzoeken: “Waardoor ontstaat dukkha, en is het mogelijk dat dukkha volledig tot een einde komt?”

Die vraag bepaalt de volledige gerichtheid van de Dhamma. Elke leerrede, iedere beoefening en elke aanwijzing staan in dienst van dat ene doel.

Het onderricht is daardoor niet opgebouwd rond speculatie, maar rond onderzoek; niet rond geloof, maar rond inzicht; niet rond het verklaren van de werkelijkheid, maar rond het begrijpen van de processen waardoor dukkha ontstaat én volledig tot een einde kan komen.

Het belang van dit uitgangspunt kan moeilijk worden overschat. Het vormt de maatstaf van waaruit het hele onderricht van de Boeddha moet worden begrepen.

Een beoefening, een leerstelling, een discipline of een gemeenschapsvorm heeft waarde voor zover zij bijdraagt tot het einde van dukkha. Verliest zij die functie, dan kan zij nog steeds historische, filosofische, culturele of religieuze betekenis hebben, maar geeft zij niet langer uitdrukking aan het oorspronkelijke doel waarvoor de Dhamma werd onderwezen.

Deze maatstaf is noch afwijzend, noch polemisch. Zij wil niet suggereren dat leerstellingen, rituelen, instituties of tradities op zichzelf misleidend of waardeloos zouden zijn.

Zij plaatst ze eenvoudig terug in hun oorspronkelijke perspectief.

Binnen de vroegste Dhamma is hun betekenis niet absoluut, maar functioneel.¹⁰ Zij worden begrepen naar de mate waarin zij bijdragen tot het verhelderen van de weg, het ondersteunen van de beoefening en het belichamen van het einde van dukkha.

Vanuit dit functionele perspectief zullen de volgende hoofdstukken worden benaderd.

De structuur van de Dhamma

Het onderricht van de Boeddha wordt vaak voorgesteld als een verzameling leerstellingen, filosofische ideeën of religieuze overtuigingen.

De vroegste leerredes laten echter een heel andere structuur zien. Zij presenteren geen denksysteem dat moet worden aanvaard, maar een samenhangend kader voor het onderzoeken van dukkha, het ontstaan ervan, het einde ervan en de weg die naar dat einde leidt.

De opbouw van dit kader is opmerkelijk eenvoudig.

Deze opeenvolging is geen toevallige ordening van afzonderlijke leerstellingen. Zij drukt de innerlijke samenhang van de Dhamma uit: een weg die begint bij zorgvuldig waarnemen, zich verdiept door onderzoek en uitmondt in bevrijdend inzicht.

Eerst wordt dukkha herkend. Vervolgens wordt onderzocht waardoor zij ontstaat (samudaya). Naarmate dit ontstaan helderder wordt doorzien, wordt zichtbaar dat het volledig kan worden beëindigd (nirodha).¹¹ Ten slotte wijst de Dhamma de praktische weg naar die beëindiging (magga).

Dit proces — van waarnemen naar onderzoeken, van onderzoeken naar begrijpen, en van begrijpen naar beoefening en bevrijding — weerspiegelt de structuur van de Dhamma.

Die structuur is noch speculatief, noch dogmatisch. Zij berust op de directe waarneming van de ervaring

en wordt niet bevestigd door geloof, maar door beoefening.

De Dhamma is daarom geen theorie over de ervaring, maar een uitnodiging de ervaring rechtstreeks te onderzoeken. Haar structuur weerspiegelt geen filosofisch systeem dat moet worden aanvaard, maar een praktisch proces dat moet worden begrepen en doorlopen.

In de Vier Edele Waarheden wordt deze structuur zichtbaar. Zij zijn geen abstracte stellingen die om instemming vragen, maar een praktisch kader voor onderzoek. Zij beschrijven geen leer die moet worden verdedigd, maar een proces dat moet worden doorzien.

Hier toont zich de opmerkelijke innerlijke samenhang van de Dhamma.

De centrale onderrichtingen van de Boeddha — of zij nu betrekking hebben op ethische leefregels, meditatie, afhankelijk ontstaan (*paṭicca-samuppāda*), niet-zelf (*anattā*) of wijsheid (*paññā*) — vinden hun plaats binnen dezelfde bevrijdende structuur.

Geen van deze onderdelen staat op zichzelf. Samen zijn zij gericht op de beëindiging van *dukkha*.

Daarom ontstaat bevrijdend inzicht binnen de vroegste Dhamma niet uit het louter aanvaarden van leerstellingen, maar uit het zorgvuldig onderzoeken van de ervaring.

Hoe dit onderzoek uitmondt in bevrijdend inzicht, wordt in de volgende paragraaf uitgewerkt.

Het eigene van de Dhamma

De structuur die hierboven werd beschreven, kan gemakkelijk verkeerd worden begrepen wanneer wij haar benaderen vanuit vertrouwde denkkaders.

Veel hedendaagse lezers verwachten van een religieuze traditie een levensfilosofie, een stelsel van overtuigingen of een verzameling spirituele praktijken.

De vroegste Dhamma laat zich niet zonder meer in een van deze categorieën onderbrengen.

Zij is geen filosofisch systeem. Zij is geen religie. Zij is geen verzameling spirituele praktijken.

De Boeddha begon niet met het ontwikkelen van een theorie over de aard van de werkelijkheid. Evenmin poogde hij een allesomvattend metafysisch wereldbeeld op te bouwen.

Vragen over de eeuwigheid van de wereld, de aard van de werkelijkheid of het bestaan van een blijvend zelf vormen daardoor niet het hart van zijn onderricht.

Niet omdat zulke vragen noodzakelijk zinloos zouden zijn, maar omdat zij geen antwoord geven op de vraag die voor de Boeddha centraal stond: “Waarom ontstaat dukkha, en hoe kan dukkha volledig tot een einde komen?”

De Dhamma onderscheidt zich niet door haar filosofische verklaringen, maar door haar bevrijdende gerichtheid. Haar doel is niet de werkelijkheid te ver-

klaren, maar te doorgronden waardoor gebondenheid ontstaat en hoe zij kan worden beëindigd.

Evenmin laat de vroegste Dhamma zich als een religie begrijpen.

De vroegste leerredes nodigen steeds opnieuw uit tot onderzoek, niet tot kritiekloze aanvaarding. De waarheid van de Dhamma wordt niet bevestigd door openbaring, traditie, gezag of intellectuele instemming, maar door zorgvuldig onderzoek en direct inzicht.

Evenmin is de vroegste Dhamma een verzameling spirituele technieken. Ethische leefregels (sīla), meditatie (bhāvanā), opmerkzaamheid (sati), concentratie (samādhi) en wijsheid (paññā) zijn geen afzonderlijke methoden waaruit naar persoonlijke voorkeur kan worden gekozen.

Zij vormen samen één weg, waarvan de verschillende aspecten elkaar wederzijds ondersteunen en waarvan het doel het volledige einde van dukkha is.

Losgemaakt van die onderlinge samenhang kunnen zij nog steeds psychologische, culturele of religieuze waarde hebben, maar dan geven zij niet langer uitdrukking aan de bevrijdende gerichtheid van de vroegste Dhamma.

De eenheid van de Dhamma

De eenheid van de Dhamma berust daarom niet op een gemeenschappelijke filosofie, een gedeeld credo of een vast omschreven geheel van praktijken.

Zij berust op één bevrijdende gerichtheid.

De centrale onderrichtingen, beoefeningen en disciplines staan uiteindelijk in dienst van één vraag: “Wat leidt tot het einde van dukkha?”

Daarom ontstaat bevrijdend inzicht binnen de vroegste Dhamma niet door louter leerstellingen te aanvaarden, maar door rechtstreeks te zien hoe de ervaring zich ontvouwt.

De vroegste leerredes wijzen filosofische reflectie, vertrouwen, ethische leefregels of meditatie niet af. Zij plaatsen elk van deze elementen consequent binnen een ruimer bevrijdend geheel.

Geen ervan wordt voorgesteld als een doel op zichzelf. Zij ontleen hun betekenis aan de bijdrage die zij leveren aan het begrijpen én het tot een einde brengen van dukkha.

Vanuit dit perspectief wordt duidelijk dat de Dhamma geen wereldbeschouwing is die moet worden aanvaard, maar een weg van onderzoek die moet worden gegaan.

Haar innerlijke samenhang berust daarom niet op trouw aan een leerstelling, maar op de consequente gerichtheid van haar verschillende onderdelen op het einde van dukkha.

Dat roept vanzelf een volgende vraag op: “Als de Dhamma niet wordt verwezenlijkt door filosofische speculatie, geloof of het louter uitvoeren van praktijken, hoe ontstaat bevrijdend inzicht dan werkelijk?”

De vroegste leerredes geven daarop een opmerkelijk eensluidend antwoord.

Bevrijding ontstaat niet door het aannemen van nieuwe ideeën, maar door de dingen helder te zien zoals zij zijn.

Intellectueel begrijpen vraagt om zorgvuldig nadenken, onderzoeken en onderscheiden, maar blijft onvolledig zolang het niet uitmondt in direct inzicht in de ervaring zelf.

Daarom vraagt de Dhamma niet: “Wat moet ik geloven?” maar: “Wat kan rechtstreeks worden gezien wanneer de ervaring zorgvuldig wordt onderzocht?”

Juist dit behoort tot de meest kenmerkende eigenschappen van de vroegste Dhamma en zal in het volgende gedeelte verder worden uitgewerkt.

De dingen zien zoals ze zijn

Een van de meest kenmerkende eigenschappen van de vroegste Dhamma ligt niet enkel in wat zij onderwijst, maar in de wijze waarop zij tot inzicht uitnodigt.

De Boeddha vraagt zijn toehoorders niet een bepaalde filosofie te aanvaarden, een geheel van overtuigingen te belijden of hun vertrouwen te stellen in religieus gezag. Evenmin leert hij dat bevrijding kan worden bereikt door louter intellectueel begrip.

Steeds opnieuw keren de vroegste leerredes terug naar hetzelfde uitgangspunt: werkelijk inzicht ontstaat alleen uit de directe waarneming van de ervaring zelf.